

ILONA VAŠKEVIČIŪTĖ

Pietinės Žiemgalos ribos

Tiriant genčių etninę istoriją, svarbu nustatyti jų arealo etnines bei kultūros paplitimo ribas. Šis klausimas iki šiol domina mokslininkus, tyrinėjančius Žiemgalą, nors jos istorija tiriama jau keli šimtai metų. Šiandien, remiantis naujais duomenimis, įdomu dar kartą apžvelgti tai, kas nuveikta. Jau pirmaisiais amžiais po Kr. didelėje dabartinės Lietuvos ir Latvijos teritorijoje išsiskiria pilkapių su akmenų vainikais kultūrinė sritis¹ (1 pav.). Apie IV–V a. ši didelė sritis suyra. Vakarinėje regiono dalyje susiformuoja žemaičių gentis, centrinėje – žiemgaliai, rytinėje – sėliai, šiaurinėje – latgaliai. Visų šių baltų genčių, turėjusių bendrą pramotę, kultūra panaši, ypač ankstyvajame periode.

XIII–XIV a. žiemgalių gyventi plotai Mūšos ir Lielupės baseine atiteko dviem valstybėms: pietinis kraštas – Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, o šiaurinis – Livonijai, nors XIV a. trečiajame dešimtmetyje Lietuvos valdovas Gediminas save vadino žiemgalių valdovu, matyt, pretendavo valdyti visą žiemgalių gyventą teritoriją (princeps et dux Semigalle)². Ši riba kirta žiemgalių gyventus plotus keletą šimtmečių, o 1919–1920 m. tapo Lietuvos ir Latvijos siena.

Piliakalnis vad. Žvelgaičio kalnu. 1998. Vytauto Didžpetrio nuotrauka

Lietuvoje liko tik pietinis žiemgalių plotų pakraštys. Jame plačiau tyrinėta tik keletas kapinynų (Jauneikiai, Linksmučiai, Pavirvytė, Šukioniai ir kt.), didelė jų dalis sunaikinta. Dauguma muziejuose saugomų radinių priklauso V–XII a. Piliakalnių Žiemgalos pietinėje dalyje reta, jie netyrinėti. Didžiausi Sidabrės ir Raktės (Žagarės) piliakalniai jau sunaikinti: Raktės piliakalnyje pora šimtmečių laidojami mirusieji, o Sidabrė paversta žvyro karjeru. Tačiau sukaupti duomenys leidžia aptarti ir patikslinti žiemgalių gyventų plotų ribas.

Žiemgala ir jos gyventojais jau keli šimtai metų domisi įvairių sričių specialistai. XIX a. pabaigoje vokiečių kilmės tyrinėtojas A. Bylenšteinas, gyvenęs ir dirbęs Rygoje, pirmasis ėmėsi atsakyti į daugelį sudėtingų istorinės geografijos klausimų. Remdamasis H. Latviu bei XII–XIV a. aktais ir kitais rašytiniais šaltiniais, mokslininkas stengėsi išsiaiškinti žiemgalių gyventų plotų ribas. Jis stengėsi identifikuoti dokumentuose rastus ir metraštininkų minimus vietovardžius, susieti juos su konkrečia vieta ir iš to sprendė, kur gyveno viena ar kita gentis. Tyrinėtojas nurodė žiemgalių žemes, jose minimas pilis, kai kurių valdovų vardus. Tačiau apie pietinę Žiemgalos dalį žinių būta nedaug. Nurodydamas vakarines

ir pietines Žiemgalos ribas, A. Bylenšteinas pamini tik vieną kitą vietovę. Vakarinę žiemgalių ribą su kuršiais mokslininkas veda iki Vadaksties ir Agluonos upelių santakos. Pietinė riba su žemaičiais ir lietuviais, jo nuomone, ėjusi miškais į pietus nuo Sidabrės (dab. Jonišio) ir Meškučių (kiek piečiau, tyrinėtojas nenurodo, matyt, ir jam neaišku. Žiemgalių gyventi plotai pietuose turėjo ribotis su Šiaulių ir Upytės žemėmis, kuriose jau gyvenę lietuviai). Pietryčiuose riba ėjusi Mūšos upe nuo Bauskės link Panevėžio, nuo sėlių žiemgalius skyrusi miškų juosta. Šiaurėje žiemgaliai turėję siekti Rygos įlanką ties Lielupės žiotimis, nes kronikininkai (H. Latvī) mini buvus žiemgalių uostą.

Įdomi ir dėmesio verta A. Bylenšteino pažiūra į pačius žiemgalius. Jis buvo įsitikinęs, kad žiemgaliai yra latvių gentis, ir teigė, jog kaip lietuvius sudaro aukštaičiai ir žemaičiai, taip ir latvius – žiemgaliai (žemutiniai latviai) ir latgaliai (latviai). Taigi A. Bylenšteinas XIX a. pabaigoje apytiksliai nurodė Žiemgalos ribas. Bene labiausiai neaiški liko rytinė riba su sėliais. Telioka pridurti, kad ji neaiški ir šiandien. Kitos mokslininko nurodytos Žiemgalos ribos visiškai sutampa su žiemgalių paminklų išsidėstymo ribomis. A. Bylenšteino išvadoms dėl žiemgalių gyventų plotų pritarė visi vėliau Latvijoje dirbę istorikai ir archeologai.

Lietuvoje susidomėjus Žiemgala, pirmiausia imta kartografuoti jos archeologinius paminklus. 1899 m. F. Pokrovskis sudarė Kauno gubernijos archeologinių paminklų žemėlapij, kuriame mini bent dalį šiaurės Lietuvos objektų⁴. Po ketvirčio amžiaus mokytojas J. Elisonas išleido archeologijos paminklų sąrašą⁵, kuriame pateikė duomenų apie įvairias Panevėžio apskrities ir už jos ribų esančias vietas. Į šį sąrašą pateko ir žiemgalių paminklai Biržų bei Pasvalio apskrityse. Minimimi Meldinių (nurodoma, jog rastas kalavijas, žiedas, žmonių kaulų), Meldiniškių (kalavijas ir auksinių pinigų), Pamiškių (su žmonių kaulais rastas kalavijas ir geležinis durklas) bei kiti kapinynai, taip pat Dubužių (esantis tarp Mūšos ir Tatulos upių), Šimonių (šį Mūšos kairiajame krante dunksantį piliakalnį tyrinėtojas mini kaip švedų supiltą) piliakalniai.

Duomenys apie archeologijos paminklus buvo kaupiami ir vėliau. 1928 m. P. Tarasenska knygoje „Lietuvos archeologijos medžiaga“ apžvelgia archeologijos mokslo raidą Lietuvoje, čia egzistavusias kultūras, pateikia išsamesnį paminklų sąrašą ir žemėlapij, o pačius paminklus bando skirstyti į chronologinius laikotarpius. Tačiau paminklus aprašė ne archeologai, o korespondentai - pranešėjai, todėl duomenys netikslūs, dažnai jų per maža, kad galima būtų nustatyti paminklo chronologiją. Jie tik rodė, kad ši Lietuvos dalis priešistoriniais laikais buvusi gana gausiai gyvenama.

P. Tarasenska spėjo, jog VI–VII a. žiemgaliai paliko Raginėnų kultūrą⁶.

1926 m. F. Baluodis Rygoje išleistoje knygoje „Latvijos archeologija“ aprašo baltų gentis, gyvenusias Latvijos teritorijoje. Latvių archeologo, kaip ir A. Bylenšteino, nuomone, žiemgalių gyventa Lielupės baseine. Šiaurėje jų teritorija siekusi Rygos įlanką, o pietuose – Mūšą. Rytinė riba ėjusi Dauguva (pateiktame žemėlapyje žiemgaliai nesiekė pačios upės), vakarinė – Ežerės upe. Nurodomi svarbiausi Žiemgalos centrai – Mežuotnė ir Tervetė, minimi uostai Rygos įlankoje. Archeologas pažymi, kad Žiemgalos piliakalniai, išskyrus du anksčiau minėtus, buvę žemių paribyje. Knygoje bene pirma kartą aptarti ir būdingiausi žiemgalių kultūros bruožai: paprotys mirusių laidoti nedegintus, su ginklais ir darbo įrankiais, dėti į kapą daug papuošalų. Žiemgalių ir gretimų baltų genčių – latgalių, sėlių ir žemaičių – kultūros, anot F. Baluodžio, buvusios panašios, kaip, beje, ir žiemgalių bei latgalių kalbos (taip teigė ir K. Būga).

1938 m. Rygoje išleistoje F. Baluodžio redaguotoje knygoje „Latviešu vesture“ ypač daug vietos skiriama baltų genčių istorijai. Romėniškojo laikotarpio žemėlapyje nurodoma, kad I–IV a. žiemgaliai gyvenę kiek didesnėje teritorijoje, nei buvo nurodoma anksčiau. Šiaurėje, kaip įprasta, jų gyventi plotai siekė Rygos įlanką, tačiau jiems priklausęs pajūrio ruožas daug platesnis. Vakarinė riba ėjusi Ežerupiu ir Vadakstimi, o rytuose žiemgalių gyventa teritorija apėmusi dalį dešiniojo Dauguvos kranto. Pietryčiuose žiemgaliams priklausiusi visa sėlių teritorija. Mus ypač dominanti pietinė žiemgalių gyventų plotų riba nurodoma tradiciškai – Mūša. F. Baluodžio nuomone, pirmaisiais amžiais žiemgaliai šiaurės rytuose išstūmė suomių-ugrų gentis⁷ ir apsigyveno Cesio, Rygos, Jelgavos, Tukumo apylinkėse, Lielupės lygumose ir vakarinėje Vidžemės dalyje. To metu žiemgalių kultūrai, anot mokslininko, turėjusi įtakos vakarų baltų, o vėliau vakarų Lietuvos kultūra (antkablės apvyniotais galais, su kilpelėmis, profiliuoti smeigtukai, įmoniniai kirviai, kapliai, emaliu puošto segės). F. Baluodžio nuomone, Žiemgalos kultūra buvusi ypač artima latgaliams⁸.

V–IX a. žiemgalių gyventas plotas kiek sumažėjęs. Vakarinis pakraštys nepakitęs, pietuose riba, kaip ir anksčiau, ėjusi Mūša, bet teritorija kiek labiau išplitusi vakaruose ir rytuose – apima vakarinę Biržų rajono dalį. Šiaurėje žiemgaliai dar siekia Rygos įlanką, tačiau pajūrio ruožas jau siauresnis nei pirmaisiais amžiais. Šiaurės rytuose jų plotas taip pat sumažėjęs, nebesiekia Dauguvos, o už jos iki pat Rygos įlankos gyvenę jau ne žiemgaliai, o latgaliai.

IX–XIII a. žiemgalių teritorija dar mažesnė – šiaurėje jau vos siekia Rygos įlanką; čia žiemgalius išstumia lyviai. Vakaruose riba eina Ežerupiu ir Vadakstimi, pietvakariuose į žiemgalių plotus įsiterpia žemaičiai, o rytiniame ankstesnės žiemgalių teritorijos pakraštyje išsiskiria Kuoknesės sritis.

Taigi P. Baluodžio nuomone, žiemgalių teritorija I–IV a. buvusi didžiausia, vėliau mažėjo ir antrojo tūkstantmečio pradžioje apėmė beveik tą plotą, kurį nurodė A. Bylenšteinas.

Pirmojoje J. Puzino parašytoje mokslinėje Lietuvos archeologijos apžvalgoje "Naujausiųjų proistorinių tyrinėjimų duomenys" susistemintai pateikiama visos Lietuvos teritorijos archeologinė medžiaga, nurodomi būdingiausi atskirų laikotarpių radinių tipai, jų chronologija. Tyrinėtojas, remdamasis atskirų krašto sričių kultūros skirtumais, išskiria Žiemgalos sritį (Mūšos baseinas – Akmenė – Šiauliai – Rozalimas – Pumpėnai – Biržai)⁹, apibūdina ir datuoja jai būdingus dirbinius, nurodo žinomas radimo vietas. Tuo metu šiaurinėje Lietuvoje beveik nebuvo archeologų tyrinėtų paminklų, ir J. Puzinui teko remtis daugiausia atsitiktiniais radiniais, tačiau jo nurodyta pietinė žiemgalių gyventų plotų riba beveik atitinka dabartinių tyrimų duomenis. Ji gal tik kiek daugiau pastūmėta į rytus ir apėmė dalį sėlių gyventos teritorijos, o pietryčiuose ir vakaruose – lyg ir sumažinta.

Bene pirmą kartą literatūroje plačiai aiškinti baltų kilmės teoriją ėmėsi M. Alseikaitė - Gimbutienė¹⁰. Mokslininkė pažymi, jog jau IV–V a. iš bendro rytinių baltų kamieno išsiskyrė žiemgalių gentis. Nurodo ir genties teritoriją: pietuose – iki Šiaulių ir Upytės žemių, šiaurėje – Lielupės baseinas iki Rygos įlankos, šiaurės rytuose – Dauguva, Lietuvoje žiemgaliams priskiriami plotai iki Tauragnų–Svėdasų. Vakarinė žiemgalių gyventos teritorijos riba, t.y. riba su kuršiais, visai nenurodoma. Matyt, tuo metu išvesti šią ribą buvo neįmanoma, nes archeologijos ir kultūros paminklai dar mažai tebuvo tyrinėti. Taigi M. Alseikaitė, kitaip nei Puzinas, žiemgaliams priskyrė didesnius plotus, ypač pietrytinėje teritorijos dalyje.

Visi minėti darbai parašyti remiantis iki Antrojo pasaulinio karo sukauptais duomenimis. Šeštajame dešimtmetyje vėl imta intensyviau tyrinėti archeologijos ir kultūros paminklus. 1952 m. estų archeologas H. Moora¹¹, tyrinėjęs baltų gentis Latvijoje, nurodo, kad iš bendro baltų kamieno jos išsiskyrė apie V a., tačiau šis procesas prasidėjęs daug anksčiau. Mokslininko nuomone, jau II a. išsirutuliojusios aiškios kultūrinės sritys: rytuose iki Ventos upės – pilkapių kultūra (vėliau čia gyveno kuršiai), tarp Ventos ir Dauguvos – plokštinių kapinynų sritis. Šių kapinynų randama visoje žiemgalių teritorijoje, tačiau nevienodai tankiai. H. Moora teigia, kad ši teritorija ilgainiui vis labiau stūmėsi į rytus ir pietus. Žiemgalių kapinynai buvę ant aukštų kalvų. Jie dideli, kapai apdėti akmenimis. Tai patvirtina teiginį, jog žiemgalių kultūra priklauso pilkapių su akmenų vainikais kultūrinei sričiai.

H. Moora nuomone, X–XII a. žiemgalių teritorija sumažėjusi. Mokslininko nurodytos ribos sutampa su 1938 m. F. Baluodžio išskirtu žiemgalių gyventu plotu. Šiaurėje žiemgaliai siekė Rygos įlanką, tačiau jau siauresniu ruožu, nes iš abiejų pusių šliejasi lyvių gyventi plotai. Vakaruose žiemgalių teritorija taip pat sumažėjusi, rytuose siekia Dauguvos upę, o pietryčiuose ribojasi su sėliais. Pietinė riba nenurodoma. Estų archeologas pažymi, jog vakaruose žiemgaliai neturėjo tiesioginio kontakto su kuršiais, nes šias gentis skyrusi plati negyvenamų miškų juosta. Mokslininkas sudarė žiemgalių gyventų plotų žemėlapi. Jame nurodoma, jog XIII a. Žiemgala užėmė beveik tą pačią teritoriją kaip ir X a., pažymėta ir pietinė jos riba, kuri tradiciškai vedama Mūšos upe. Riba tarp žiemgalių ir žemaičių ėjusi dešiniajame Mūšos krante augusiu mišku. Palyginę H. Moora nurodytą pietinę žiemgalių ribą su A. Bylenšteino, pamatysime, jog pastarasis ją kiek daugiau pastūmėjo į pietus (žiemgaliai, Bylenšteino nuomone, siekė Meškuičius).

Lietuvos archeologai 1961 m. išleistuose "Lietuvos archeologijos bruožuose" gana plačiai aptaria Lietuvos priešistoriją iki pat valstybės susidarymo, pateikia nemažai duomenų ir apie šiaurės Lietuvos kapinynus, aptaria šio regiono laidojimo papročius bei įkapes. Tačiau šios srities ribos neapertotos, nėra aišku, kuriai genčiai ji priskiriama.

1963 m. M. Gimbutienė¹² apžvelgia visų baltų genčių istoriją nuo seniausiųjų laikų iki valstybės susidarymo. Duomenys nėra išsamūs. Mokslininkė pažymi, jog net įsigalėjus deginimo papročiu, žiemgaliai mirusiuosius tebelaidojo nedegintus, tik jau ne pilkapiuose, kaip pirmaisiais amžiais, bet atskirose duobėse.

Kiek išsamiau apie žiemgalių kultūrą rašė R. Volkaitė-Kulikauskienė. Ji apžvelgė visų Lietuvos teritorijoje gyvenusių genčių (vėliau sudariusių Lietuvos valstybę) verslus, amatus, prekybą, drabužius, ginklus bei visuomeninius santykius. Mokslininkė sudarė ir baltų genčių žemėlapi¹³. Žiemgalių gyventa sritis, kitaip nei jau minėtų tyrinėtojų darbuose, čia kiek sumažinta, ypač pietiniame ir rytiniame pakraščiuose. Žiemgalių pietinė riba – Mūšos upė. R. Volkaitės-Kulikauskienės nuomone, žiemgaliai II tūkstantmečio pradžioje stūmėsi labiau į šiaurę, o jų pietinius plotus užėmė aukštaičiai ir žemaičiai.

Žiemgalių lokalizacijos klausimu rašė ir A. Tautavičius¹⁴. Mokslininkas įrodė, jog rankogalinės apyrankės yra žiemgalių papuošalas (jas nešiojo ir žemaičiai, tik šiek tiek kitokias), ir sudarė šių papuošalų paplitimo žemėlapi. Jame žiemgalių gyventi plotai užima Mūšos baseiną: rytinį pakraštį riboja Degėsių kapinynas, vakarinį – Rukuižių, pietinį – Vilkančių, Vinkšnėnų ir Račių kapinynai. Labiau į pietus ir vakarus esantys archeologijos paminklai priklausytų žemaičiams (Junkilai, Pagrybis, Požėrė, Vėžlaukis). Iš šio žemėlapio matyti, jog žiemgalių teritorija smarkiai pastūmėta į pietus.

Svarbus žingsnis tiriant baltų genčių etninę istoriją buvo Lietuvos archeologijos atlasų pasirodymas. Kartografavę žinomus visų laikotarpio paminklus, archeologai pabandė aptarti Lietuvoje gyvenusių genčių

teritorijas, apibūdino laidojimo būdą, įkapes. Remdamiesi kapinynais, jie nustatė žiemgalių teritoriją. Mūšos – Lėvens upių baseine: vakaruose ji siekė Ventą, pietvakariuose – Šiaulių rajoną, pietryčiuose – Panevėžio rajono šiaurinį pakraštį. Rytinė riba Kupiškio, Rokiškio ir Biržų rajonuose lieka neaiški dėl tyrinėtų V–XII a. paminklų stokos¹⁵. Žiemgalių teritorija kiek didesnė, nei buvo nurodoma iki tol.

A. Tautavičius, aptardamas žiemgalių išsiskyrimą iš bendro baltų kamieno, t.y. iš šiaurės ir vakarų Lietuvos pilkapių kultūros srities¹⁶, nurodo, kad V a. pradėję plisti plokštiniai kapinynai, kuriuose mirusieji laidoti nedeginti, būdingi žiemgaliams. Archeologas aprašo žiemgalių kultūros ypatumus, jos panašumą su kaimyninių baltų genčių kultūra, nurodo šios genties gyventus plotus Mūšos ir Lėvens upių baseine. Vakaruose jų riba vedama Venta, pietuose – Nevėžio aukštupiu, rytinė riba Kupiškio ir Biržų rajonuose dėl tirtų paminklų stokos taip pat lieka neaiški (2 pav.).

Žiemgalių kilmės ir kultūros istoriją A. Tautavičius dar kartą aptaria straipsnyje apie žemaičių kilmę¹⁷. Mokslininko nuomone, žemaičių ir žiemgalių kultūros turėjo bendras ištakas – tai vakarinis brūkšniuotosios keramikos kultūros pakraštys. Kadangi to meto paminklų šioje teritorijoje randama nedaug, autorius mano, jog ji buvo retai gyvenama. Pirmaisiais amžiais čia mirusieji buvo laidojami pilkapiuose su akmenų vainikais ir nedeginti kapuose IV a. pilkapių sritis suskilo į žemaičių ir žiemgalių kultūras. Archeologai ne kartą pabrėžia žemaičių ir žiemgalių kultūrų giminingumą, teigia, jog senoji žemaičių kultūra turi daug bendrų bruožų su žiemgalių kultūra. Tai rodo glaudžius šių genčių tarpusavio ryšius ir artimą giminybę, kurią liudija ir jų kilmė.

M. Gimbutienė, tyrinėjusi baltų genčių formavimosi procesą, žiemgaliams priskiria vidurio Latvijos ir šiaurės Lietuvos dalį, esančią Mūšos baseine¹⁸. Tačiau pietinės žiemgalių ribos smulkiau neaptaria, o tik sako, jog jie gyveno „Mūšos upės baseine“. Mokslininkė nurodo, jog ši sritis susiformavo iš buvusios pilkapių kultūros srities. Būdingiausi žiemgalių kultūros bruožai – inhumacija, plokštiniai kapai. Aprašydama gyvenvietes ir tvirtoves, M. Gimbutienė remiasi Mežuotnės, Tervetės piliakalnių tyrinėjimų duomenimis, mini ir kelis pietinės Žiemgalos piliakalnius (Žvelgaičio, Raktuvės ir Sidabrės).

M. Michelbertas, nagrinėdamas geležies amžiaus laikotarpį¹⁹, daug dėmesio skiria ir šiaurės Lietuvos pilkapiams su akmenų vainikais. Jis aprašo būdingiausius laidojimo bruožus, įkapes, nustato lokalius pilkapių skirtumus. Pažymi, jog vakarinės dalies pilkapiai yra ankstyvesnio laikotarpio, artimesni Lietuvos pajūrio kapams, o šiaurinės ir rytinės dalies vėlyvesni, turi daugiau bendrų bruožų su vidurio Lietuvos kapinynais. Mokslininkas pabrėžia, jog iš pilkapių kultūros šiaurietinės srities apie 350–450 m. išsirutuliojo žiemgalių kultūra.

Baltų genčių istoriją tyrinėjęs V. Sedovas²⁰ remiasi Lietuvos ir Latvijos archeologų darbais, tačiau pagal istoriškai nusistovėjusias valstybių sienas skirsto gentis į „latvių“ ir „lietuvių“. Žiemgalius ir sėlius jis priskiria latvių gentims (A. Bylenšteinas irgi teigė žiemgalius ir latgalius kalbėjus latvių kalba). Tiesa, V. Sedovas užsimena apie Lietuvoje esančius žiemgalių laidojimo paminklus, bet remiasi tik 1945–1949 metais tyrinėtų Linksmučių kapinyno radiniais, todėl aprašo šiaurinę, t.y. Latvijos Žiemgalą. Remdamasis Lietuvos archeologijos atlasu, archeologas nurodo ir pietines žiemgalių gyventų plotų ribas – Lėvens baseino teritorija; vakarinė riba – Venta, pietinė – Šiauliai, Papilė, Mažeikiai, rytinė – Panevėžys, Pasvalys. Aptaria pagrindinius žiemgalių kultūros bruožus, laidojimo ypatumus, darbo įrankius, ginklus, papuošalus. Daug dėmesio skiria piliakalniams ir gyvenvietėms.

Lietuvių tautybės formavimasis aiškinamas 1987 m. išleistoje knygoje „Lietuvių etnogenezė“. Didelė šio darbo dalis skirta baltų gentims, taip pat ir žiemgaliams. A. Tautavičius²¹, rašydamas apie kultūrinę sritį ir laidojimo paminklus, pilkapių kultūros susidarymą Žemaitijoje, šiaurinėje Lietuvoje bei pietinėje Latvijoje, samprotauja, kad paskutiniajame amžiuje pr. Kr. arba I a. šią kultūrą sudarė iš Lietuvos pajūrio atsikėlę žmonės kartu su senaisiais gyventojais. V–VI a. žiemgalių kultūra galutinai išsiskyrusi iš bendro baltų genčių kamieno. Mokslininkas nurodo šios genties gyventų plotų ribas, pabrėžia žiemgalių ir žemaičių kultūrų giminingumą, kurį lėmusi bendra pilkapių kultūra.

R. Volkaitė-Kulikauskienė, rašydama apie lietuvių tautybės ištakas²², aptaria kiekvienos šių genčių, taip pat žiemgalių, raidą V–VII a. Jos nuomone, perėjimą nuo laidojimo pilkapiuose prie papročio laidoti plokštiniuose kapuose lėmė visuomeniniai santykiai. Šią kultūrą palikę gyventojai pamažu traukėsi ne tik į šiaurę, bet ir į šiaurės vakarus. R. Volkaitė-Kulikauskienė nurodo svarbiausius šios etnokultūrinės srities bruožus, skyrusius ją nuo gretimų genčių, pabrėžia, jog griežtų ribų tarp žiemgalių ir jų kaimynų vesti negalima, nes jos nebuvo nusistovėjusios. Mokslininkės nuomone, *ankstesniais laikais žiemgalių gyventa piečiau, vėlesniais laikais jie pasislinkę į šiaurę*. Žiemgaliai palaikė glaudžius ryšius su kitomis gentimis, ypač žiemgalių – žemaičių paribyje.

Iš Latvijos archeologų pastaraisiais dešimtmečiais daugiausia dėmesio Žiemgalos kapinynams skyrė latvių archeologas M. Atgazis²³. Jis taip pat kildina žiemgalius iš šiaurės Lietuvos ir pietų Latvijos pilkapių su akmenų vainikais kultūros. Nurodo, jog šiaurėje ši sritis siekė Lielstraupę, vakaruose – Zantę ir Ežerę, o ribos su Latgala nėra aiškios. M. Atgazio nurodyta pietinė žiemgalių genties riba sutampa su A. Tautavičiaus

nustatyta. Latvių archeologo nuomone, iš bendro baltų kamieno žiemgaliai galutinai išsiskyrė V–VIII a. Jų kultūra labai artima žemaičių kultūrai. Savo teiginius archeologas iliustruoja dviem žemėlapiais, kuriuose žiemgalių teritorija atitinka plačių kovos peilių ir rankogalinių apyrankių paplitimo arealą.

Apie žiemgalių paminklus, kultūrą rašė ir kiti Latvijos archeologai²⁴. Aptardami žiemgalių paminklus, piliakalnius, kapinynus, daug dėmesio jie skiria žiemgalių įrankiams ir papuošalams, nustato jų chronologiją. Tačiau genties ribų klausimu rašo nedaug. Iš sudarytų žemėlapių matyti, jog Žiemgala latvių mokslininkai laiko tik Lielupės baseino žemes. Žiemgalių teritorijos rytinė riba nesiekia Dauguvos, o šiaurinė – Rygos įlankos. Pietinė riba nenurodoma. Žiemgalių gyventi plotai pažymėti tik iki Latvijos ir Lietuvos sienos, taigi mažesni nei A. Bylenšteino, F. Baluodžio, H. Moora ir kitų sudarytuose žemėlapiuose.

Žiemgalių ir kuršių ryšius yra tyrinėjusi šio straipsnio autorė²⁵. Remiantis Pavirvytės kapinyno tyrimų duomenimis, galima teigti, kad tai žiemgalių kultūros paminklas, tačiau dalį kapų – visus degintinius – reikėtų skirti kuršiams. Tai rodo ne tik laidojimo būdas, bet ir žiemgaliams nebūdingos įkapės. Matyt, X–XI a. kuršiai skverbėsi ne tik į lyvių teritoriją šiaurės Kurše, bet nedidelėmis grupėmis kėlėsi ir į žiemgalių gyventus plotus.

Apie kai kuriuos laidojimo ypatumus šiaurės Lietuvoje rašė V. Žulkus²⁶. Jis kelia mintį, kad mirusiųjų guldymas galva į vieną ar kitą pasaulio šalį priklausęs nuo to, kurioje pusėje buvo įsivaizduojamasis mirusiųjų pasaulis ar artimiausios šventvietės. V. Žulkaus nuomone, tokia buvusi žiemgalius ir sėlius skyrusi pelkėta Lėvens žemuma, pietuose pereinanti į Lėvens slėnį. Todėl net vienos genties mirusieji galėjo būti laidojami priešinga kryptimi. V. Žulkus nurodo ir tikslią ribą, skyrusią žiemgalių gentį nuo sėlių.

Dauguma tyrinėtojų nuo XIX a. paskutiniųjų dešimtmečių bandė nustatyti žiemgalių gyventų plotų ribas. Iš esmės vyrauja nuomonė, kad pietinė jų gyventos teritorijos riba eina Mūša, vakarinė siekia Venta, o rytinė riba iki šiol nėra visai aiški. Tik V. Žulkus teigia ją ėjus Lėvens slėniu, o kiti tyrinėtojai (H. Moora, R. Volkaitė-Kulikauskienė) nurodo, kad ribos kito žiemgaliams slenkant į šiaurę. Nemaža versijų ir dėl genties kilmės. A. Tautavičius, M. Atgaxis, M. Michelbertas, H. Moora mano, kad žiemgalių gentis susidarė apie V a. (gal kiek anksčiau), kai Lietuvos ir Latvijos pilkapių kultūra suskilo į kelias mažesnes sritis. Daugelis mokslininkų, minėdami būdingiausius žiemgalių kultūros bruožus, pabrėžia, kad žiemgaliai mirusiuosius dažniausiai laidojavo nedegintus, į kapus dėdavo ginklų. Lietuvos archeologai nurodo, kad žiemgalių kultūra artima žemaičiams, o Latvijos mokslininkai – aiškina žiemgalių ryšius su latgaliais ir sėliais.

Mokslininkų išvadas papildo kapinynų, ypač tirtų pastaraisiais dešimtmečiais (Jauneikių, Pavirvytės, Šukionių, Stungių ir kitų), tyrimų duomenys. Jais remdamiesi archeologai bando tikslinti žiemgalių genties pietvakarines ir pietrytines ribas.

Suradus ir ištyrus Pavirvytės kapinyną, vakarinę ribą su kuršiais reikėtų vesti ne Venta, o Virvyte iki jos santakos su Venta, t.y. teritorija kairiajame Ventos krante iki Virvytės turėtų priklausyti žiemgaliams. Nuo Vieksnių į šiaurę riba turėtų būti vedama Ventos upe, o pietuose – nuo Kuršėnų iki Šiaulių šiaurinio pakraščio (pietinėje Šiaulių dalyje esantis Lieporių kapinynas – žemaitiškas). Nuo Šiaulių į rytus ji siektų dabartinį Pakruojo rajono pietinį pakraštį (Stačiūnų, Šukionių, Meldinių kapinynai) bei Panevėžio rajono šiaurinį pakraštį palei Lėvens upę. Rytinis ir pietrytinis Žiemgalos pakraščiai dėl paminklų stokos lieka ne visai aiškūs. Teritorija tarp Lėvens ir Pyvesos dabartinio Pasvalio rajone aiškiai žiemgalių. Tai rodo Smilgių ir Pumpėnų kapinynai. Labiau į šiaurę ir rytus, t.y. Kupiškio ir Biržų rajonų sandūroje riba turėtų būti Vabalninko ir Ančiškių kapinynai. Tiesa, jie visiškai sunaikinti: Ančiškių kaime (Biržų r., Vabalninko apyl.) kasant žvyrą, kalvelėje, aptikta žmonių kaulų ir įvairių radinių, tarp jų įmovinis ietigalis. Vabalninke, taip pat kasant žvyrą rasta antkaklė ramentiniais galais, smeigtukas rato formos galvute ir dar keletas ugnies nepalietusių daiktų. Brenčių kapinynas dešiniajame Mūšos krante taip pat žiemgalių. Taigi nuo Vabalninko rytinė žiemgalių riba galėtų būti vedama ir palei Apaščios upę iki jos santakos su Nemunėliu (3 pav.).

Teritorijoje tarp Apaščios ir Pyvesos beveik nėra archeologinių paminklų. Matyt, žemos ir pelkėtos vietos netiko nei gyviesiems, nei mirusiesiems. Didesnioji šiandieninio Biržų rajono dalis greičiausiai buvo dykra, skyrusi žiemgalius ir sėlius.

¹ Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986. P. 240;

Таутавичюс А. Балтийские племена на территории Литвы в I тысячелетии н. э. // Из древнейшей истории балтийских народов. Рига, 1980. С. 82.

² Gedimino laišakai / Parengė V. Pašuta. V., 1966. P. 29.

³ Bielenstein A. Die Grenzen des Lettischen Volksstammer und der Lettischen sprache in der gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg. S. 102 – 168.

⁴ Покровский Г. Археологическая карта Ковенской губернии // Труды X археологического съезда. Т. III. Москва, 1899.

⁵ Elisonas J. Archeologinių ir šiaip įdomių tiek Panevėžio apskrities, tiek kitų artimų apylinkių vietų

- sąrašas, kurį yra surinkę Panevėžio valstybinės gimnazijos mokiniai // Švietimo darbas. Nr. 4 – 5. Panevėžys, 1925. P. 304 – 332; 434 – 458.
- ⁶ *Tarassenka P.* Lietuvos archeologijos medžiaga. K., 1928. P. 70.
- ⁷ *Latviešu vesture. I sejums.* Rīga, 1938. L. 86 – 87.
- ⁸ *Ten pat.* L. 106.
- ⁹ *Puzinas J.* Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys // *Senovė. T. IV. K.*, 1938. P. 275.
- ¹⁰ *Alseikaitė M.* Baltai priešistoriniais laikais // *Kūryba.* Nr. 1, 2. K., 1944. P. 37 – 40.
- ¹¹ *Moora H.* Pirmatneja kopienas iekarta un agra feodala sabiedziba Latvijas PSR teritorija. Rīga, 1952.
- ¹² *Gimbutas M.* *The Balts.* London, 1963.
- ¹³ *Volkaitė-Kulikauskienė R.* Lietuviai IX–XII a. V., 1970. P. 34.
- ¹⁴ *Таутавичюс А.* Манжетообразные браслеты в Литве // *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora.* Tallin, 1970. P. 197 – 202.
- ¹⁵ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. 3. V., 1977. P. 18.
- ¹⁶ *Таутавичюс А.* Балтийские племена на территории Литвы в I тысячелетии н. э. // *Из древнейшей истории балтийских народов.* С. 80 – 88.
- ¹⁷ *Tautavičius A.* Žemaičių etnogenezė // *Iš lietuvių etnogenezės.* V., 1981. P. 27 – 35.
- ¹⁸ *Gimbutienė M.* Baltai priešistoriniais laikais. V., 1985.
- ¹⁹ *Michelbertas M.* *Min. veik.* P. 240.
- ²⁰ *Žr.: Седов В.* Финно-угры и балты в эпоху средневековья // *Археология СССР.* Москва, 1987.
- ²¹ *Lietuvių etnogenezė.* V., 1987. P. 108.
- ²² *Ten pat.* P. 194.
- ²³ *Атгазис М.* Вопросы этнической истории земгалов // *Из древнейшей истории балтийских народов.* Рига, 1980. P. 89 – 101.
- ²⁴ Latvijas PSR archeologija. Rīga, 1974. L. 147 – 148; 204 – 217.
- ²⁵ *Vaškevičiūtė I.* Kuršių kapai žiemgalių kapinyuose // *LTSR Mokslų akademijos darbai.* T. 4 (109). V., 1989. P. 55 – 66.
- ²⁶ *Žulkus V.* Tarpgentinės dykros ir mirusiųjų pasaulis baltų pasaulėžiūroje // *Vakarų baltų archeologija ir istorija.* Klaipėda, 1989. P. 103 – 116.

Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, LT-2001 Vilnius

Gauta 1999 04 12
Atiduota spausdinti 1999 06 25